॥ [illegible] ॥

विद्वद्वर्यनिर्भयरामभट्टकृतः शुद्धाद्वैतपुष्टिमार्गीय-

व्रतोत्सवपर्वादिनिर्णयः ।

नवलक्षग्रंथकर्तृगोस्वामि श्रीपुरुषोत्तमजी-

महाराजकृत-

दोलोत्सवनिर्णयश्च

श्रीनाथद्वाराधीशगोस्वामितिलकश्री १०८ श्री

गोविन्दलालजीमहाराजाज्ञानुसार

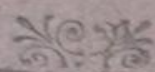
प्रकाशक—

वैद्य पं० [illegible]शास्त्री

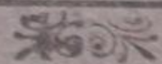
विद्याविभाग — नाथद्वारा

संशोधक — पं० [illegible]शास्त्री

सम्वत्	निछावर	पत्रसंख्या
१९९१	=)	३२

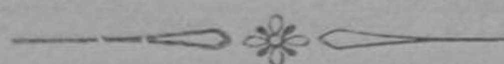
श्रीसुदर्शनयन्त्रालय " नाथद्वारा "

॥ श्रीहरिः ॥

निर्भयरामभट्टकृतो—

व्रतोत्सवपर्वादिनिर्णयः ।

श्रीकृष्णस्य वचो वन्दे दुर्बोधं विदुषामपि ।
तद्व्याख्यातृवचो वन्दे तत्सुबोधत्वसाधनम् ॥ १ ॥
व्रतानामुत्सवानाञ्च पर्वणाञ्चापि निर्णयः ।
प्राचीननिर्णयान्दृष्ट्वा वक्ष्यतेऽत्र समासतः ॥ २ ॥
एकादशीव्रतं[1] पूर्वं ततो जन्माष्टमीव्रतम्[2] ।
ततो राधाष्टमी[3] प्रोक्ता दानैकादशिका[4] ततः ॥ ३ ॥
वामनद्वादशी[5] चैव पर्वाणि नवरात्रिके[6] ।
विजयादशमी[7] ज्ञेया शारदीपूर्णिमा[8] ततः ॥ ४ ॥
कार्तिकस्यासिते पक्षे ख्याता धनत्रयोदशी[9] ।
दीपोत्सवसमीपस्था ख्याता रूपचतुर्दशी[10] ॥ ५ ॥
ततो दीपोत्सवः[11] प्रोक्तो ह्यन्नकूटोत्सवस्ततः[12] ।
ततो भ्रातृद्वितीया[13] च ततो गोपाष्टमी[14] मता ॥ ६ ॥
प्रबोधैकादशी[15] ख्याता तस्यां जागरणं स्मृतम् ।
नवम्यां पौषमासस्य कृष्णपक्षे महोत्सवः ॥ ७ ॥
श्रीमद्विट्ठलनाथानां[16] विश्वविख्यातकर्मणाम् ।
ततो भोगीति[17] विख्यातं पर्व संक्रमणात्पुरा ॥ ८ ॥
लोकसिद्धमिदं ज्ञेयं ततः संक्रान्तिरेव[18] च ।
शुक्ले माघस्य पञ्चम्यां वसन्तपञ्चमी[19] मता ॥ ९ ॥

अस्यैव पूर्णिमायान्तु रोपणी[20]पर्व कीर्तितम् ।
देशाचारादिदं ज्ञेयं यत्र दण्डावरोपणम् ॥ १० ॥
सप्तम्यां फाल्गुने कृष्णे गोवर्धन[21]धरोत्सवः ।
होलिका[22]दीपनं कार्यं त्यक्त्वा भद्रां यथोचितम् ॥ ११ ॥
ततो दोलोत्सव[23]ः प्रोक्त उत्तराफाल्गुनीदिने ।
चैत्रे शुक्लप्रतिपदि वत्सर[24]ारम्भ ईरितः ॥ १२ ॥
अमान्ते चैत्रमासेऽथ मेष[25]संक्रमणं रवेः ।
चैत्र शुक्लनवम्यां श्रीराम[26]चन्द्रमहोत्सवः ॥ १३ ॥
एकादश्यां कृष्णपक्षे वैशाखे शोभने दिने ।
श्रीमदाचार्यवर्याणामाविर्भावमहोत्सवः[27] ॥ १४ ॥
वैशाखे शुक्लपक्षस्था तृतीया[28] चाक्षया मता ।
अत्रैवोक्तश्चतुर्दश्यां श्रीनृसिंह[29]महोत्सवः ॥ १५ ॥
दशमी ज्येष्ठशुक्लस्था प्रोक्ता दशहरा[30]भिधा ।
लोकानां पावनार्थाय यत्र गंगासमुद्भवः ॥ १६ ॥
[31]स्नानयात्रा ततः प्रोक्ता ज्येष्ठानक्षत्रसंभवे ।
आषाढे शुक्लपक्षस्थपुष्यर्क्षे रथोत्सवः[32] ॥ १७ ॥
आषाढे शुक्लषष्ठ्यां तु षष्ठी[33]पर्वेति कीर्तिते ।
आषाढे पौर्णमासी[34] च तिथिर्धर्मप्रदायिनी ॥ १८ ॥
हिन्दोला[35]ऽऽन्दोलनारम्भः श्रावणे कृष्णपक्षतः ।
शुक्लपक्षे तृतीया च पञ्चमी नाग[36]पञ्चमी ॥ १९ ॥
उपवासदिने कार्यं पवित्रा[37]रोपणं हरौ ।
अत्रैव पूर्णिमायां हि रक्षाबन्धनमिष्यते ॥ २० ॥
एवमुद्देशतः प्रोक्ता उत्सवा वत्सरस्थिताः ।
निर्णीयन्ते त एवात्र पुराणस्मृतिवाक्यतः ॥ २१ ॥

तत्र तावच्छ्रीभागवततत्त्वदीपनिबन्ध **एकादश्युपवासादि-कर्तव्यं वेधवर्जितं तथा जन्माष्टमी चापि सप्तमी वेधवर्जि-**तेत्यत्र एकादश्यादिक्रमेण निर्णयादत्रापि तथाविधक्रमेणैव निर्णीयंते ॥

अथ एकादशी निर्णयः । निबन्धे 'एकादशीव्रतं च षट्पञ्चाशद्वेधरहितं कर्त्तव्यम् । पूर्वमन्यथाकरणेऽपि भगवन्मार्गप्रवेशानन्तरं पञ्चपञ्चाशद्घटिका दशमीचेत्तदैकादशी त्याज्येत्युक्तम्' । अत्र पूर्वं षट्पञ्चाशद्वेधरहितं कर्त्तव्यमित्युक्त्वा पश्चात्पञ्चपञ्चाशद्घटिकेत्युक्तं तदाशयस्तु स्फुटीकृत उत्सवप्रताने **श्रीपुरुषोत्तमैः** प्रकारभेदेन । तत्र पंचपंचाशद्घटिकाभिः शल्यवेधमादायेत्येकः पक्षः ॥ **घटिकामात्ररात्रिशेषे** वक्ष्यमाणपारिभाषिकसूर्योदयमादाय ततः पूर्वं चतस्रो घटिकास्त्याज्या इति द्वितीयः प्रकारः ॥ किंच ज्योतिःशास्त्रे गणितग्रन्थेषु बहूनां पक्षाणामुक्तत्वात् । विष्णुधर्मेषु सर्वेषु ग्राह्या आर्योद्भवा तिथिरिति वचनात् आर्यमतानुसारेण दशम्या घटिकाधिक्यसंभावनया पञ्चपञ्चाशद्घटिका इत्युक्तमिति तृतीयः प्रकारः ॥ **विवादेषु च सर्वेषु द्वादश्यां समुपोषणमि**त्यादीनामपि संग्रहो भविष्यतीति ज्ञेयमिति चतुर्थः प्रकारः ॥ अरुणोदयवेधस्तु सुप्रसिद्ध एव । तथा च भविष्यपुराणे । **अरुणोदयकाले तु दशमी यदि दृश्यते । सा विद्धैकादशी तत्र पापमूलमुपोषण-**मिति गारुडेऽपि । दशमीशेषसंयुक्तो यदि स्यादरुणोदयः

नैवोपोष्यं वैष्णवेन तद्दिनैकादशीव्रतमिति उदयात्प्राक् चतस्रस्तु नाडिका अरुणोदय इति ॥ नाडिका षट्पञ्चाशत् प्रातस्त्वेकोऽधिकोऽरुणः ॥ उषः कालोऽष्टपंचाशत् शेषः सूर्योदयः स्मृतः इति ॥ अत्रोक्तः सूर्योदयस्तु पारिभाषिकः ॥ अत्र पूर्वोक्तसर्वपक्षेषु पूर्णपंचपंचाशद् घटिकादशमीवेधस्त्याज्यः । तथा चोक्तं श्रीकल्याणरायैः स्वकृतैकादशीनिर्णये । पञ्चपञ्चाशद्घटिकामध्ये पलमात्रन्यूनतायामप्येकादशी न त्याज्येति । कदाचित्तु वेधाभावेप्येकादशी त्याज्या । त्यागनिमित्तानि तु प्रोक्तानि । तत्रैकादश्याधिक्ये नारदः—संपूर्णैकादशी यत्र द्वादश्यां वृद्धिगामिनी । द्वादश्युल्लंघनं कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणमिति । द्वादश्या आधिक्ये तु गारुडे—पूर्वाभावे यदा नन्दा भद्रा चैव विवर्धते । तदोपोष्या तु भद्रा स्यात्तिथिवृद्धिः प्रशस्यत इति ॥ उभयाधिक्ये तु भृगुराह । सम्पूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा । तत्रोपोष्या द्वितीया तु परतो द्वादशी यदीति ॥ १

अथ जन्माष्टमी निर्णयः ॥ तत्र निबन्धे । जन्माष्टमी तु सूर्योदयानन्तरं सप्तमी चेत्तदा त्याज्या । उदयादुदयात्प्रोक्ता हरिवासरवर्जिता इति ॥ एकादशी त्वरुणोदयादित्यर्थः ॥ पद्मपुराणे । कलाकाष्ठामुहूर्तापि यदा कृष्णाष्टमी तिथिः । नवम्यां सैव ग्राह्या स्यात्सप्तमीसंयुता न हि । पूर्वविद्धाष्टमी या तु उदये नवमी दिने । मुहूर्त-

मपि संयुक्ता संपूर्णा साऽष्टमी भवेदिति ॥ अथ ब्रह्मवैवर्त्ते-वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमी संयुताष्टमी । स ऋक्षापि न कर्तव्या सप्तमीसंयुताष्टमीति ॥ अष्टमीक्षये तु शुद्धनवम्यामेवोपवासः कार्यः ॥ तथा च स्कन्दपुराणे व्यासवचनम्-जन्माष्टमीं पूर्वविद्धां सऋक्षां सकलामपि । विहाय नवमीं शुद्धामुपोष्य व्रतमाचरेदिति ॥ एवमेव निर्णीतं श्रीमदाचार्यचरणैः सुबोधिन्यां दशमस्कन्धतृतीयाध्याये ततश्च शौरिरिति श्लोकविवरणे । शुद्धाष्टम्यभावे नवम्युपोष्येति । अत्र जन्माष्टम्या निशीथव्याप्तिबोधकानि वचनानि तु जयन्तीपरत्वेन व्यवस्थापितानि श्रीविठ्ठलनाथप्रभुभिः । दिनद्वयेपि सूर्योदयव्यापिनी शुद्धाधिकाष्टमी तु पूर्वैव ग्राह्या । त्यागहेतोर्वेधस्याभावात् बहुकालव्यापित्वाच्च । यदि दण्डात्मिकायास्तु तिथेर्निष्क्रमणं परे । अकर्मण्यं तिथिमलं विद्यादेकादशीं विनेति ज्योतिर्निबन्धवाक्याच्चेति संक्षेपः ॥ २ ॥

अथ भाद्रपदशुक्लाष्टम्यां श्रीस्वामिन्युत्सवः । स चोदयव्यापिन्यामेव कार्यः ॥ युगाद्यावर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वतीप्रिया । रवेरुदयमीक्षन्ते न तत्र तिथियुग्मतेति वाक्यात् । दिनद्वये सूर्योदयव्याप्तौ तु पूर्वैव ग्राह्या । अष्टमीक्षये तु विद्धायामेव । गत्यन्तराभावात् ॥ जन्माष्टमीव्रते अष्टमीक्षये शुद्धनवमीविधायकवचनवत्प्रकृते तादृशवचनाभावात् । एवमेकादशी जन्माष्टमीव्यतिरिक्तेषु रामनवमीनृसिंहजयन्तीश्री-

मदाचार्यप्रादुर्भावादिष्वक्षय्यतृतीयादिषु च प्रायेण निर्णयो ज्ञेयः । क्वचिद्वामनजयन्तीविजयादशमीशारदपौर्णमासीदीपोत्सवभ्रातृद्वितीयादिषु प्रकारभेदोऽस्ति स च तत्तन्निर्णयप्रसङ्गे वक्ष्यते ॥३॥

अथ भाद्रपदशुक्लैकादश्यां दानोत्सवः । स च सदाचारप्राप्तः । तत्रेदानीं केचिच्छ्रीमदाचार्योत्सववत्सूर्योदयव्यापिन्यामेकादश्यामुत्सवं कुर्वन्ति । क्षये तु विद्धायामेव । शुद्धाधिकायां तु पूर्वस्यामेवेति, केचित्तूपवासवत्तिथिं गृह्णन्ति । तत्रैतदुत्सवस्य सदाचारमात्रसिद्धत्वेन तन्निर्णये नाग्रहः कार्यः । **साधूनां समयश्चापि प्रमाणं वेदवद्भवे**दिति मत्स्यपुराणवाक्यात् । सदाचारस्यापि प्रामाण्यं सकलवादिसंमतमेव । तथाप्युपवासदिन एव दानोत्सवः कार्य इति मुख्यः पक्षः ॥ तथा हि तृतीयस्कन्धसुबोधिन्यामेकादशाध्याये, **संवत्सरः परिवत्सर** इति श्लोकव्याख्याने व्रतादिस्थित्यर्थमेकादश्यादिरपि नासो वैष्णव इत्युक्तम् । तथा च भाद्रपदशुक्लैकादश्यामाश्विनारंभस्तदैव शरदारम्भः । स च शुद्धायामेवैकादश्यां स्वीकार्यः । एवं च शरदादिदधिदुग्धादिसंपत्तेः प्रसिद्धत्वात्तदैव दानोत्सवः स्वीकृतः । स च यद्यपि दानलीलायामहन्यतिमनोहरे निजगृहाद्विहारे चेत्यत्रस्फुटतयोक्तस्तदर्थमपि तदारम्भकालनिर्णयार्थमयं प्रकारो लिखितः ॥ ४ ॥

अथ वामनाविर्भावनिर्णयः । तत्रैकादश्यां विष्णुशृंखलसत्त्व एकादश्यामेवोत्सवः कार्यः । एकादशी द्वादशी च वैष्णव्यमपि तत्र चेत् । तद्विष्णुशृंखलं नाम विष्णुसायुज्यकृद्भवेदिति विष्णुधर्मोत्तरात् ॥ द्वादशी श्रवणर्क्षं चेत् स्पृशेदेकादशीं यदि । स एव वैष्णवो योगो विष्णुशृंखलसंज्ञकः ॥ तस्मिन्नुपोष्य विधिवत् नरः प्रक्षीणकिल्बिषः । प्राप्नोत्यनुत्तमां सिद्धिं पुनरावृत्तिदुर्लभामिति मात्स्याच्च । अत्र दिवोदासीये—रात्रेः प्रथमपादे चेच्छ्रवणं हरिवासरे । तदा पूर्वामुपवसेत्प्रातर्भांते च पारणमित्युक्तम् ॥ क्वचित्तु । तिथिनक्षत्रयोर्योगे योगश्चैव नराधिप । द्विकलो यदि लभ्येत स ज्ञेयो ह्याष्टयामिक इति वचनादहोरात्रिमध्ये कलामात्रसत्वेऽपि विष्णुशृंखलयोगो भवतीति निर्णीतम् । अत्र मुख्यगौणभेदेन व्यवस्था ज्ञेया । प्रथमो मुख्यो द्वितीयो गौण इति । सांप्रदायिकास्तु दिवैव योगं स्वीकुर्वंति न तु रात्रौ ॥ अर्धोदयपर्वादौ रात्रियोगस्य, दिवैव योगः शस्तोऽयं न तु रात्रौ कदाचनेति वाक्येन निषेधात् । अन्यत्रापि कालमाधवीयादौ—यस्मिन्नस्तामियाद्भानुस्तन्नक्षत्रमुपोषणे । उदये त्रिमुहूर्तस्थं नक्षत्रं व्रतदानयोरित्यादिना दिवायोगस्यैव ग्रहणाच्च ॥ यदा तु एकादश्यामेव श्रवणयोगो न द्वादश्यां तदाप्येकादश्यामेवोत्सवः कार्यः । तदुक्तं नारदीये—यदा न प्राप्यते ऋक्षं द्वादश्यां वैष्णवं क्वचित् । एकादशी तदोपोष्या पापघ्नी

श्रवणान्विता ॥ उभयोर्देवता विष्णुः पुराणपुरुषोत्तमः । विभेदोपि न कर्त्तव्यो विभेदात्पतते नर इति ॥ यदा तु पूर्वेऽह्नि न विष्णुश्रृंखलं तदा त्वेवं निर्णयः ॥ वामनावतारो हि मध्याह्ने । तत्र मध्याह्नपदेन दिवसमध्यभागोऽभिजिन्मुहूर्तात्मको ज्ञेयः । दिनमध्यभागे श्रवणालाभे तु पञ्चधा विभक्तदिवसस्य तृतीयभागात्मको मध्याह्नो ग्राह्यः । तत्रैव विषयविवेकः । वामनद्वादशी द्विविधा ॥ मध्याह्नेऽपि श्रवणरहिता श्रवणयुक्ता च । तत्र श्रवणयोगरहिता चतुर्विधा, पूर्वेद्युरेवमध्याह्नव्यापिनी परेद्युरेव मध्याह्नव्यापिनी दिनद्वयेपि मध्याह्नव्यापिनी दिनद्वयेऽपि मध्याह्नाव्यापिनी चेति, तत्रैकदिनव्याप्तौ सैव ग्राह्या । दिनद्वयेऽपि मध्याह्नव्याप्तावव्याप्तौ चैकादश्यामुत्सवः कार्यः । रुद्रेण द्वादशीयुक्तेति युग्मवाक्यात् । युग्मवाक्यं तु । युग्मानि युग्म भूतानां षण्मुन्योर्वसुरन्ध्रयोः । रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्यः च पूर्णिमा ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्मं महाफलम् । एतद्व्यस्तं महाघोरं हन्ति पुण्यं पुरातनम् ॥ इति कालमाधवीयादौ निगमोक्तं द्रष्टव्यम् । यदा तु दिनद्वयेऽपि श्रवणयोगस्तदापि, द्वादश्यां द्वितीयदिन एव मध्याह्नव्याप्तौ तस्यामेवोत्सवः कार्य इति निर्णीतमुत्सवप्रताने ॥ द्वितीयदिन एवेत्येवकारेण दिनद्वयेऽपि द्वादश्यां मध्याह्नव्याप्तौ युग्मवाक्यात् पूर्वैव ग्राह्येति ज्ञेयम् ॥ अत्र द्वादश्यां श्रवणयोगो मध्याह्ने मुख्यः । तदसंभवे तु मध्याह्नातिरिक्तकालीनोऽपि श्रवणयोगो ग्राह्यः ॥

यच्चोक्तमुत्सवप्रताने । श्रवणस्यावश्यकता प्राप्यते । तिथी तु उभे अप्यविरुद्धे ॥ अत्रोभे इति पदेनैकादशीद्वादश्यौ गृह्येते न तु त्रयोदशी । भविष्यपुराणे तु । एतत्सर्वं समभवदेकादश्यां युधिष्ठिरेत्यादिना नारदवाक्यैर्वामनाविर्भाव एकादश्यामुक्तः ॥ यदा तु द्वितीयदिने सूर्योदयव्यापिनी स्वल्पापि द्वादशी श्रवणयुक्ता तदा उदयव्यापिनी ग्राह्या । श्रवणद्वादशीव्रते इति नारदीयवाक्यात् द्वादश्यामुत्सवः कार्यः ॥ यदा तु द्वितीयदिनउदयव्यापिनी श्रवणयोगरहिता स्वल्पा द्वादशी स्यात् मध्याह्ने श्रवणयुक्ता त्रयोदशी तदा त्वेकादश्यामेवोत्सवः कार्यः ॥ उदयव्यापिनी ग्राह्या श्रवणद्वादशीव्रते इती नारदीयवाक्ये ॥ श्रवणद्वादशीपदेन श्रवणयुक्ता द्वादशी श्रवणद्वादशीति व्युत्पत्या त्रयोदश्या ग्रहीतुमशक्यत्वात् ॥ यदा तु दिनद्वयेऽपि सूर्योदयव्यापिनी शुद्धाधिका द्वादशी भवेत् श्रवणं च परेद्युरेव तदा षष्ठिघटिकात्मिकामपि पूर्वां विहाय स्वल्पापि परैवोपोष्या नक्षत्रयोगस्य प्राबल्यात् तदुक्तम् ॥ **तिथिनक्षत्रयोर्योगे योगश्चैव नराधिप । द्विकलो यदि लभ्येत स ज्ञेयो ह्याष्टयामिक इति** ॥ अत्रैवं संग्रहः ॥ यदा पूर्वदिने विष्णुशृङ्खलयोगस्तदा पूर्वदिनमेव ग्राह्यम् । यदा वा एकादश्यामेव श्रवणयोगो न द्वादश्या तदाप्येकादश्यामेवोत्सवः कार्यः । यदा तु प्रथमेऽह्नि न विष्णुशृङ्खलं द्वितीयदिने च न श्रवणं द्वादश्याश्च मध्याह्नव्याप्तिरुभयत्र समविषमैकदेशव्याप्तिर्वा तदा पूर्वदिनमेव ग्राह्यम् । रुद्रेण द्वादशीति युग्मवाक्यात् द्वादश्यां श्रवणयोगो मध्याह्ने

मुख्यः । कालान्तरे गौणः । दिनद्वये श्रवणाभावे तु मध्याह्नव्यापिनी द्वादशी ग्राह्या । दिनद्वयेऽपि द्वादश्या मध्याह्नव्याप्त्यभावेऽपि पूर्वैव ग्राह्येत्यादि सर्वं पूर्वमुक्तमेवेति संक्षेपः ॥ ५ ॥

अथाश्विनशुक्लप्रतिपदमारभ्य नवरात्रारंभः ॥ स चौदयिक्यां प्रतिपदि कर्त्तव्यः । यद्यपि नवरात्रादिकं दुर्गासंबन्धित्वेन प्रसिद्धं तथापि '**यथा तरोर्मूलनिषेचनेनेति**' चतुर्थस्कन्धीयवाक्याद्भक्तिमार्गेऽपि स्वीकृतम् ॥ ६ ॥

अथाश्विनशुक्लदशमी विजयादशमी । तत्र भगवति नवयवदलारोपणं कार्यम् । तत्र नक्षत्रोदयकालो मुख्यः । **ईषत्सन्ध्यामतिक्रान्तः किञ्चिदुद्भिन्नतारकः । स कालो विजयो ज्ञेयः सर्वकार्यार्थसिद्धिद** इति वाक्यात् ॥ सूर्योदयादेकादशो मुहूर्तस्तु गौणकालः । **एकादशो मुहूर्तोऽपि विजयः परिकीर्तित** इति वाक्येऽपि **शब्देन** गौणत्वसूचनात् । तत्रैव निर्णयः । दशमी हि द्विविधा श्रवणरहिता तद्युक्ता चेति । तत्र श्रवणरहिता चतुर्विधा ॥ पूर्वेद्युरेव नक्षत्रोदयव्यापिनी परेद्युरेव तद्व्यापिनी । दिनद्वयेऽपि तद्व्यापिनी दिनद्वयेऽपि नक्षत्रोदयव्यापिनी चेति ॥ तत्र पूर्वेद्युरेव नक्षत्रोदयव्याप्तौ पूर्वैव परेद्युरेव तद्व्याप्तौ परैव दिनद्वये तु तद्व्याप्तौ पूर्वा ग्राह्या । '**नवम्यासहिता कार्या दशम्याश्वयुजे सिता**' **एकादश्यायुता यातु न कार्या जयकाङ्क्षिभिरिति**

वाक्यात् । दिनद्वयेऽपि तदन्यासौ परा ग्राह्या ॥ **एकादशो मुहूर्तोऽपि विजयः परिकीर्तित** इत्यत्रोक्तगौणविजयमुहूर्त-व्यापित्वादिति दिनद्वयेऽपि दशम्यां श्रवणयोगाभावे निर्णयः । अथ श्रवणयोगे निर्णयः । पूर्वेद्युरेव नक्षत्रोदये दशम्यां श्रवण-योगे पूर्वैव परेद्युरेव श्रवणयोगे परैव ॥ तत्रापि नक्षत्रोदयकाले दशमीसत्वे सूर्योदयमारभ्याल्पश्रवणयोगे परैव ग्राह्या । **आश्विने दशमी शुक्ला श्रवणेन समन्विता । विजयादशमी प्रोक्ता सैव चात्यन्तदुर्लभे**त्यादिवाक्यैः श्रवणयोगस्य प्राबल्यात् यदा तु दिनद्वयेऽपि कर्मकाले दशम्याः श्रवणयोगस्तदा पूर्वैव ग्राह्या ॥ **पूर्वविद्धायः प्राशस्त्या**दिति निर्णीतमुत्सवप्रताने । यदा सूर्योदयेल्पादशमी भवति तारकोदयकाले च श्रवणयुक्तैकादशी तदा तत्रैवोत्सवः कार्यः ॥ **उदये दशमी किंचित्संपूर्णैकादशी-यदि । श्रवणर्क्षं यदा काले सा तिथिर्विजया भवे**दिति वाक्यात् ॥ अत्र नक्षत्र प्राधान्यमङ्गीकृतमुत्सवप्रताने बहुविस्त-रेण ॥ अत्र केचित् शिष्टास्तान्निर्णयानुसारेण न व्यवहरन्ति किन्तु **उदये दशमी किंचि**दितिवाक्यस्य पट्टाभिषेकपरत्वम-भिप्रेत्य नवमीविद्धायामेवोत्सवं कुर्वन्ति । इति विजयादशमी ।७।

अथाश्विनशुक्लपौर्णमास्यां रासोत्सवः । स च राकायामेव कार्यो न त्वनुमत्याम् ॥ राकालक्षणं त्वमरकोषटी-कायां व्याख्यासुधायामुक्तं सा पौर्णमासी उदयकाले प्रतिपद्यो-

गात् कलाहीने चन्द्रे सति अनुमतिरित्युच्यते । चन्द्रस्य पूर्णत्वे राकेति । तथा सति रासोत्सवे चन्द्रोदयव्यापिनी पूर्णिमा ग्राह्या । अखण्डमण्डलस्येन्दोरुदयकाले तदैव सत्त्वात् ॥ तथा च श्रीभागवते । दृष्ट्वा कुमुद्वंतमखण्डमण्डलमिति ॥ दिनद्वयेऽपि पौर्णमास्याश्चन्द्रोदयव्याप्तौ पूर्वा ग्राह्या । संपूर्णरात्रिव्यापित्वात् चतुर्दश्या तु पूर्णिमेतियुग्मवाक्याच्च । दिनद्वयेऽपि चन्द्रोदयकालव्याप्त्यभावेऽपि पूर्वैव रात्रिव्यापित्वात् युग्मवाक्याच्च॥८॥

अथ कार्तिककृष्णत्रयोदश्यां पर्वात्मक उत्सवः ॥ स च शिष्टाचारादुदयव्यापिन्यामेव कार्यः ॥ ९ ॥

अथ कार्तिककृष्णचतुर्दश्यां सूर्योदयव्यापिन्यामभ्यङ्गः कार्यः । तदुक्तं भविष्योत्तरे । कार्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यां दिनोदये । अवश्यमेव कर्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिरिति ॥ क्वचित्तु विधूदय इत्यपि पाठः । तिथिस्तु सूर्योदयव्यापिन्येव ग्राह्या । पूर्वाह्णिकास्तु तिथयो दैवे कार्ये फलप्रदा इत्यादि याज्ञवल्क्यवाक्यात् । यदा तु दिनद्वयेऽपि सूर्योदयव्यापिनी चतुर्दशी तदा पूर्वा ग्राह्या । बहुकालव्यापित्वात् ॥ षष्टिदण्डात्मिकायास्तु तिथेर्निष्क्रमणं परे । अकर्मण्यं तिथिपलं जह्यादेकादशी विनेति वचनेन तादृशस्थले द्वितीयदिने निषेधाच्च ॥ यदा च चतुर्दशी क्षयवशान्न दिनद्वयेऽपि सूर्योदयव्याप्तिस्तदा त्रयोदश्याम-

भ्यंगः कार्यः । तदुक्तं समयमयूखे चन्द्रप्रकाशवाक्ये त्रयोदशी यदा प्रातः क्षयं याति चतुर्दशी । रात्रिशेषे त्वमावस्या तदाभ्यंगे त्रयोदशीति ॥ १० ॥

अथ दीपोत्सवनिर्णयः ॥ तत्र कार्तिककृष्णामावास्या प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या । तदुक्तमादित्यपुराणे । प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा यथा क्रमम् । दीपवृक्षाश्च दातव्याः शक्त्या देवगृहेषु चेति । एवं विधानेकवचनेषु प्रदोषस्य कर्म कालत्वोक्त्या सूर्यास्तानन्तरं मुहूर्त्तत्रयात्मप्रदोषव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वयेऽपि प्रदोषव्याप्तौ परा । प्रतिपद्यप्यमावास्येति युग्मवाक्ये परविद्धायाः प्राशस्त्यात् तदुक्तं ज्योतिर्निबन्धेऽपि ॥ दण्डैक-रजनीयोगो दर्शः स्यात्तु परेऽहनि । तदा विहाय पूर्वेद्युः परेद्युः सुखरात्रिकेति ॥ दिनद्वयेऽपि प्रदोषव्याप्त्यभावे तु गौणप्रदोषव्याप्तिमादाय पूर्वा ग्राह्या । यत्तु त्रियामिका दर्शतिथिर्भवेच्चेत्सार्धत्रियामा प्रतिपद्विवृद्धौ ॥ 'दीपोत्सवे ते मुनिभिः प्रदिष्टे ततोऽन्यथा पूर्वयुते विधेये' इति वचनं तु विषयान्तरप-रत्वेन व्यवस्थापितं ग्रंथकृद्भिरिति नात्रोपयुज्यते तथा चायमत्र संग्रहः ॥ यदा परदिनेऽमावास्या सूर्यास्तं व्याप्नोति तदा परैव ग्राह्या । पूर्वेद्युरेव सूर्यास्तव्याप्तौ पूर्वेति ॥ ११ ॥

अथान्नकूटोत्सवः ॥ स च दीपोत्सवाव्यवहितदिन एव प्रसिद्ध इति तन्निर्णयापेक्षा । अत्रोत्सवप्रताने कालान्तरेऽपि

गोवर्धनपूजनं सांप्रदायिकानां युक्तमित्युक्तम् । श्रीभागवतपद्म-वाराहादिबहून्येवोदाहृतानीति तत्र द्रष्टव्यानि ॥ १२ ॥

अथ कार्तिकशुक्लद्वितीया भ्रातृद्वितीया ॥ सा यद्यप्यपराह्णव्यापिनी बहुवादसंमिता तथाप्युत्सवप्रतानोक्तभक्तिमार्गीयप्रकारानुसारेण निर्णीयते। धर्मशास्त्रे हि दिवसस्य द्वौ भागौ त्रयोभागाश्चत्वारः पंच पंचदश चेति पंचभेदाः ॥ तत्र भागद्वयपक्षे। आवर्तनात्तु पूर्वाह्ने ह्यपराह्णस्ततः पर इति वाक्या द्दिनार्धात्पूर्वभागः पूर्वाह्णसंज्ञकः । तदपरो भागोऽपराह्णसंज्ञकः तत्र पूर्वाह्णो वै देवानां मध्याह्नो मनुष्याणामपराह्णः पितृणामिति वाक्यात् ॥ यद्यपि यमस्य पितृत्वेन तत्पूजायामपराह्णव्याप्तिग्रहीतुमुचितं तथापि देवत्वं च पितृत्वं च यमस्यास्ति द्विरूपतेति वाक्यात्तत्र देवत्वस्यापि सत्त्वान्न केवलमपराह्णव्याप्तिर्ग्राह्या किन्तु पूर्वाह्णापराह्णोभयव्यापिनी द्वितीया मुख्या ॥ तत्रापि सूर्योदयमारभ्य दिनार्द्धोत्तरकालपर्यन्तं वर्तमाना द्वितीया मुख्या । तदसम्भवे पूर्वदिने दिनार्द्धात्पूर्वं वर्तमाना-ग्राह्या । पूर्वाह्णापराह्णोभयव्याप्त्विात । पूर्वदिने दिनार्धात्पूर्वं द्वितीयाया अभावे तु द्वितीयादिने पूर्वाह्णव्यापिनी ग्राह्या। यमे देवत्वस्यापि सत्त्वात् । भक्तिमार्गे यमपूजाया अकरणाच्चेति निष्कर्षः । 'यथा तरोर्मूलनिषेचनेने'ति वाक्यात् भगवत्पूजायां सर्वपूजान्तर्भावान्न काचिन्न्यूनतेत्यलं विस्तरेण ॥ १३ ॥

अथ कार्तिकशुक्लाष्टमी गोपाष्टमी ॥ सा सूर्योदयव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये तद्व्याप्तौ पूर्वैव बहुकालव्याप्तित्वात् । अष्टमीक्षये तु विद्धैव ग्राह्या । गत्यन्तरस्याभावात् १४

अथ कार्तिक शुक्लैकादशी प्रबोधिनी । तन्निर्णयस्तु पूर्वं ग्रन्थारम्भ एव कृत इति नात्रोच्यते । अथ देवोत्थापने भद्रा त्याज्या तद्रहितकालस्यापि लाभात् ॥ १५ ॥

अथ पौषकृष्णनवम्यां श्रीमद्विठ्ठलनाथप्रभूणामुत्सवः । स चोदयव्यापिन्यां कार्यः । दिनद्वयेऽपि तद्व्याप्तौ पूर्वा ग्राह्या । नवमीक्षये तु विद्धैव । एतदुपपादितं पूर्वं स्वामिन्युत्सवनिर्णये ॥ १६ ॥

अथ भोगीपर्व । तत्संक्रमणपुण्यकालदिनात्पूर्वदिने कार्यम् । अस्य लोकसिद्धत्वात् निर्णयो नापेक्षितः ॥ १७ ॥

अथ मकरसंक्रान्ति निर्णयः । तत्र दिवासंक्रमणे माधवमतानुसारेण परा विंशतिर्घटिकाः पुण्यकाल इति । तत्र स्नानादिकं कार्यम् । रात्रौ संक्रमणे तु पराश्चत्वारिंशद् घटिकाः पुण्यकाल इति हेमाद्रिमतमनुसृत्य द्वितीयदिने दानादिकं कार्यम् । यद्यपि रात्रौ संक्रमणे माधवमते अर्धरात्रात्पूर्वं संक्रमणे पूर्वदिने मध्यान्होत्तरं प्रहरद्वयं पुण्यकालः ॥ अर्धरात्रानन्तरं संक्रमणे द्वितीयदिने मध्याह्नपर्यन्तं पुण्यकालः । पूर्णेऽर्धरात्रेसंक्रमणे

तु पूर्वेह्नि मध्याह्नात्परं प्रहरद्वयं पुण्यकालो द्वितीयादिने च मध्याह्नात्पूर्वं प्रहरद्वयं पुण्यकाल इत्येवं दिनद्वये पुण्यकाल इति निर्णीतम् । तथापि रात्रौ संक्रमणे सदाचारानुसारेण द्वितीयदिन एव पर्वात्मकोत्सवः कार्यः । मेषसंक्रान्तिनिर्णयस्तु चैत्रोत्सवनिर्णये वक्ष्यते ॥ १८ ॥

माघशुक्ल ५ वसंतपञ्चमी । तस्यामुदयव्यापिन्यामुत्सवः कार्यः । **देवकार्ये तिथिर्ज्ञेया यस्यामभ्युदितो रवि**रिति वृद्धयाज्ञवल्क्यवाक्यात् दिनद्वये तद्व्याप्तौ पूर्वा, पंचमीक्षये तु विद्धैव ग्राह्या ॥ **१९** ॥

माघशुक्लपूर्णिमायां रोपणम् । तत्र होलिकादण्डारोपणं पर्वात्मक उत्सवश्च कार्यः । अत्र शास्त्रीयवचनाभावेऽपि सकलदेशप्रसिद्धत्वात्पूर्वोक्तं कर्त्तव्यमेव । अत्र भद्रां विहाय रात्रौ पौर्णमासीमध्ये दण्डारोपणं कार्यम् । तत्र यदि रात्रिपूर्वभागे दंडारोपस्तदा भगवत्यभ्यङ्गादिकं पूर्वदिने कार्यम् । यदा तु रात्रिपरभागे दंडारोपणं तदा परादिने अभ्यङ्गादिकं कार्यमिति सदाचारः । यदा रात्रिपूर्वभागे चतुर्दशी द्वितीयदिने च पौर्णमासी सूर्यास्तात्प्रागेव निवर्तते यदा वा चन्द्रग्रहणं तदा यो निर्णयः स होलिकानिर्णये वक्तव्यः ॥ २० ॥

अथ फाल्गुनकृष्णसप्तम्यां श्रीगोवर्धनधरणागमनोत्सवः ॥ स च भक्तिमार्गीय एवेत्यौदयिक्यामेव कार्यः । सप्तमीक्षये तु विद्धायामेव । दिनद्वयेऽप्युदयव्याप्तौ पूर्वस्यामेव २ १

अथ फाल्गुनशुक्लपौर्णमास्यां पर्वात्मको होलिकोत्सवः । तत्र पौर्णमासी प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या । **प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या पूर्णिमा फाल्गुनी सदेति** नारदवाक्यात् । तत्र होलिकाप्रदीपनं भद्रां विहाय रात्रौ पौर्णमासीमध्ये कर्तव्यम् । तदुक्तं ज्योतिर्निबन्धे । **प्रतिपद्भूतभद्रासु यार्चिता होलिका दिवा । संवत्सरं च तद्राष्ट्रं पुरं दहति साद्भुतम् ।** यदा तु पूर्वदिने चतुर्दशी प्रदोषव्यापिनी परदिने च पूर्णिमा क्षयवशात् सायाह्नात्प्रागेव समाप्यते तदा पूर्वदिने, सम्पूर्णरात्रौ भद्रासत्वात् । भद्रायां च होलिकानिषेधात् । परेऽहनि प्रतिपद्येव कुर्यात् । **सार्धयामत्रयं या स्याद्द्वितीयदिवसे यदा । प्रतिपद्वर्धमाना तु तदा सा होलिका स्मृतेति** भविष्यवचनादिति निर्णयामृतकारः ॥ केचित्तु—**प्रदोषव्यापिनी न स्याद्यदा पूर्वदिने तदा । भद्रामुखं वर्जयित्वा होलिकायाः प्रदीपनमिति** नारदवचनात्, भद्रामुखं विहाय पूर्वदिन एव कार्येत्याहुः । भद्रामुखं तु आद्यघटिकापंचकपरमित्युक्तं ज्योतिःशास्त्रे । तिथ्यर्के तु—यदा पूर्वदिने रात्रौ भद्रारहितकालो न लभ्यते, परदिने च पूर्णिमायाः प्रदोषव्याप्त्यभावस्तदा

भद्रा पुच्छे होला कार्येति निर्णीतम् ॥ अथ भविष्ये । सार्ध-यामत्रयं पूर्णा द्वितीयदिवसे यदा । प्रतिपद्वर्द्धमाना तु तदा सा होलिका स्मृतेति । ग्रस्तोदये तु स्नात्वा होळा कार्या । स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत शृतमन्नं विवर्जयेदिति वाक्यात् । अथ निर्णयसिंधौ । अथ परेह्नि ग्रस्तोदयस्तदा पूर्वदिने भद्रा-वर्ज्यं रात्रिचतुर्थयामे विष्टिपुच्छे वा होला कार्येति निर्णीतम् । तथापि तिथ्यर्कादिग्रन्थोक्तनिर्णयानुसारेण ग्रस्तोदये मोक्षानन्तरं स्नात्वा प्रतिपन्मध्ये होलिकाप्रदीपनमेव मुख्यः पक्ष इति तथैव कार्यम् ॥ ग्रस्तोदयातिरिक्ते केवलग्रहणे तु भद्रामुखा-तिरिक्तकाले भद्रापुच्छे वा द्वितीयदिने प्रतिपन्मध्ये वा होलिका-प्रदीपनं मतभेदेन बहुधा निर्णीतं तथापि भक्तिमार्गे यथा सेवा-सौकर्यं तथा कार्यम् ॥ यदा तु दोलोत्सवदिने ग्रस्तोदयस्तदा मोक्षानन्तरं होलिकाप्रदीपनं वा सेवासौकार्याय पूर्वदिने रात्रौ भद्रामुखं त्यक्त्वा भद्रापुच्छे वा होलिकाप्रदीपनं शास्त्रोक्तत्वा-दुचितमेवेत्याकलनीयं सुधीभिः ॥ अत्र होलिकाप्रदीपनं रात्रि-पूर्वभागे परभागे वा भवतु पर्वात्मक उत्सवस्तु होलिकाप्रदीप-नात्पूर्वमेव कार्यः ॥ इति सकलशिष्टाचारसंमतम् ॥ २२ ॥

अथदोलोत्सवनिर्णयः ॥ स च फाल्गुनपौर्णमास्यां पूर्णिमासमीपवर्तिन्यामुत्तराफाल्गुन्यां वा कार्यः । तदुक्तं ब्रह्म-पुराणे ॥ **नरो दोलायितं दृष्ट्वा गोविन्दं पुरुषोत्तमम् ।**

फाल्गुन्यां प्रयतो भूत्वा गोविन्दभुवनं व्रजेदिति ॥ स्कान्दे पुरुषोत्तममाहात्म्ये ॥ तपस्ये मासि राकायां यदोत्तराफाल्गुनी भवेत् । तदा दोलोत्सवः कार्यस्तस्च श्रीपुरुषोत्तमे ॥ फाल्गुन्यां क्रीडनं कुर्यात् दोलायां मम भूमिप । दोलायां येऽपि पश्यन्ति दक्षिणामुखपूजितम् ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यन्ते नात्र संशय इति ॥ कालश्च यामिन्याः पश्चिमे याम इति निश्चीयत इत्युक्तमुत्सवप्रताने ॥ अन्यत्रापि कालमाधवीयादौ बौधायनवचनम् । **सा तिथिस्तच्च नक्षत्रं यस्यामभ्युदितो रविरिति** स्वल्पनक्षत्रसत्वे तु नक्षत्रमध्येऽधिवासनमात्रं कृत्वा नक्षत्रमतिक्रम्य प्रभोर्दोलनारोहणे रथारोहणे च न दोषः । दिनद्वयेऽपि नक्षत्रस्य सूर्योदयव्याप्तौ नक्षत्रक्षये वा पूर्वदिनमेव ग्राह्यम् ॥ दोलोत्सवदिने ग्रहणसत्वे तु नक्षत्ररहितायामपि केवलपौर्णमास्यामुत्सवः कार्यः ॥ पूर्वोक्तब्रह्मपुराणवचने केवलपौर्णमास्यामपि दोलोत्सवविधानात् । उत्सवप्रतानेऽपि दोलोत्सवनिर्णयारम्भे ॥ फाल्गुनपौर्णमास्यां पूर्णिमासमीपे उत्तराफाल्गुन्यां वा दोलोत्सवः कार्य इति । इति दोलोत्सवः ॥२३॥

अथ चैत्रशुक्लप्रतिपदि वत्सरादिः ॥ सा सूर्योदयव्यापिनी ग्राह्या ॥ **चैत्रे मासि जगद्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमेऽहनि । शुक्लपक्षे समग्रं तु तदा सूर्योदये सतीति** ब्राह्मोक्तेः ॥ दिनद्वयेऽपि सूर्योदयव्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वैव ॥२४॥

अथ मेषसंक्रान्तिः ॥ तत्र दिवासंक्रमणे पूर्वाः पराश्च दशघटिकाः पुण्यकालः । तदुक्तं माधवीये कालनिर्णये ॥ **वर्तमाने तुलामेषे नाड्यस्तूभयतो दशेति** ॥ रात्रौ संक्रमणे तु— अर्धरात्रात्पूर्वं संक्रमणे पूर्वदिने मध्याह्नात्परतः प्रहरद्वयं पुण्यकालः ॥ निशीथमध्ये संक्रमणे तु पूर्वदिने मध्याह्नात्परतः प्रहरद्वयं परदिने च मध्याह्नात्पूर्वं प्रहरद्वयमित्येवं दिनद्वयं पुण्यकालः ॥ तदुक्तं रात्रौ संक्रमणे भानोर्दिनार्धं स्नानदानयोः । अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरिक्रिया ॥ १ ॥ **ऊर्ध्वं संक्रमणे चोर्ध्वमुदयात्प्रहरद्वयम्** ॥ **पूर्णे चेदर्धरात्रे तु यदा संक्रमते रविः** । "प्राहुर्दिनद्वयं पुण्यं मुक्त्वा मकरकर्कटौ" विति ॥ २५ ॥

अथ श्रीरामनवमीनिर्णयः ॥ सा चोदयव्यापिनी ग्राह्या । तदुक्तमगस्त्यसंहितायाम् ॥ **चैत्रशुक्ला तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि । सैव मध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेदिति** ॥ अत्र सैवेति विशिष्टपरामर्शान्मध्याह्ने पुनर्वसुयोगे महापुण्यतमत्वम् ॥ मध्याह्नादन्यत्र योगे पुण्यतमत्वम् । अयोगे तु पुण्यत्वमिति व्याख्यातारः ॥ दिनद्वयेऽपि सूर्योदयव्याप्तौ बहुकालव्यापित्वात् पूर्वैव ग्राह्या । नवमीक्षये तु विद्धैव ग्राह्या, गत्यन्तराभावात् ॥ यदा तु पारणदिने क्षयवशाद्दशमी न लभ्यते तदा विद्धायामुपोषणं कृत्वा दशम्यामेव पारणं कार्यम् ।

तदुक्तं माधवीये **नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या विष्णुपरायणैः । उपोषणं नवम्यां च दशम्यामेव पारणमिति** स्मार्तनिबन्धकाराः । वैष्णवैस्तु शुद्धां नवमीमुपोष्य विद्धकादश्यां पारणं कार्यमिति ॥ एतच्च निर्णीतं श्रीविठ्ठलनाथप्रभुभिः स्वकृतश्रीरामनवमीनिर्णये उत्सवप्रताने च तेनायं निष्कर्ष इत्यादिना निर्णीतम् ॥ २६ ॥

अथ वैशाखकृष्णैकादश्यां श्रीमदाचार्यचरणोत्सवः स च स्वामिन्युत्सववदौदयिक्यां कार्यः । **युगाद्या वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वतीप्रिया । रवेरुदयमीक्षन्ते न तत्र तिथियुग्मतेति** वाक्यात् । दिन द्वये सूर्योदयव्याप्तौ पूर्वस्यामुत्सवः कार्यः । उपवासवन्निर्णयाभावात् ।एकादशीक्षये तु विद्धायामेवोत्सव इति संक्षेपः ॥ २७ ॥

वैशाख शुक्लतृतीयायां चन्दनयात्रोत्सवः ॥
तदुक्तं स्कान्दे पुरुषोत्तममाहात्म्ये ॥ **वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयाऽक्षयसंज्ञिता । तत्र मां लेपयेद्गन्धलेपनैरतिशोभनैरिति** । सा च सूर्योदयव्यापिनी ग्राह्या ॥ तदुक्तं स्कान्दे । **कलाकाष्ठाऽपि वा यत्र द्वितीया संप्रदृश्यते । सा तृतीया न कर्त्तव्या कर्तव्या गणसंयुतेति** ॥ दिनद्वये सूर्योदयव्याप्तौ पूर्वैव । क्षये तु विद्धैव ग्राह्या ॥ २८ ॥

वैशाखशुक्लचतुर्दश्यां श्रीनृसिंहोत्सवः। तदुक्तं नृसिंहपुराणे स्कान्दे च ॥ वैशाखशुक्लपक्षे तु चतुर्दश्यां निशामुखे । मज्जन्मसंभवं पुण्यं व्रतं पापप्रणाशनम् ॥ वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मम संतुष्टिकारणमिति ॥ वैशाखस्य-चतुर्दश्यां सोमवारेऽनिलर्क्षके । अवतारो नृसिंहस्य प्रदोषसमये द्विजाः ॥ अत्र चतुर्दशी त्रयोदशीवेधरहिता ग्राह्या । तदुक्तं समयमयूखे ब्रह्मपुराणे । अनंगेन समायुक्ता न सोपोष्या चतुर्दशी । पूर्णायुक्तां च कुर्वीत नरसिंहस्य तुष्टये ॥ यः करोति नरो मोहात्कामविद्धां चतुर्दशीम् । धनापत्यैर्वियुज्येत तस्मात्तां परिवर्जयेदिति। दिनद्वये सूर्योदयव्याप्तौ पूर्वदिने उत्सवः । क्षये तु विद्धायामेवोत्सवः कार्यो गत्यन्तराभावात् ॥ २९ ॥

ज्येष्ठ शुक्ल दशमी दशहरा । तदुक्तं ब्रह्मपुराणे-ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता । हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृतेति ॥ ॥ वाराहेऽपि ॥ दशमी शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठे मासि कुजेऽहनि । अवतीर्णा यतः स्वर्गाद्धस्तर्क्षे च सरिद्वरा इति स्कान्दे तु दशयोगा उक्ताः ॥ यथा, ज्येष्ठमासि सिते पक्षे दशमी बुधहस्तयोः । व्यतीपाते गरानन्दे कन्या चन्द्रे वृषे रवौ । दशयोगे नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते इति ॥ अत्र बुधभौमयोः कल्पभेदेन

व्यवस्था ॥ अत्र निर्णयसिन्धौ । इयं च, यत्र योगबाहुल्यं सैव ग्राह्येत्युक्तं यद्यपि, तथापि भक्तिमार्गे उदयव्यापिनी ग्राह्या ॥ तथैव सदाचारात् ॥ ३० ॥

ज्येष्ठशुक्ल पौर्णिमायां तत्समीपे वा ज्येष्ठायां ज्येष्ठाभिषेकोत्सवः ॥ तदुक्तं ब्राह्मे । **ज्येष्ठे मासि च संप्राप्ते नक्षत्रे चन्द्रदैवते । पौर्णमास्यां तदा स्नानं सर्वकालं हरेर्द्विजा** इति ॥ तथा **स्वर्णघर्माम्बुशाकेन स्नापयेत्पुरुषोत्तममिति** । पौर्णमास्यां सूक्तमन्त्रैः **स्नापयेद्विधिवद्विभुमिति च** । अत्र च पौर्णमास्यामिति सामीप्यसप्तमी ॥ तेन दोलोत्सववदेतद्व्यवस्था ज्ञेया । तिथिनक्षत्रयोगश्चेत् प्रशस्ततरं ज्ञेयम् । **ज्येष्ठां ज्येष्ठर्क्षयुक्तायां यः पश्येत्पुरुषोत्तमम् । कुलैकविंशमुद्धृत्य विष्णुलोकं स गच्छतीति** ब्राह्मात् ॥ तिथिनक्षत्रयोगाभावे तु दोलोत्सववत् केवलनक्षत्रमेव ग्राह्यम् ॥ अत्रचन्द्रग्रहणसम्भवे तु दोलोत्सववत् केवलपौर्णमास्यामुत्सवः कार्य इति निर्णयः ॥३१॥

अथाषाढे रथोत्सवः । तदुक्तं स्कान्दे–**विशेषान्मोक्षदाषाढद्वितीया पुष्यसंयुता । ऋक्षाभावे तिथौ कार्या सदा सा प्रीतये मम । आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीया पुष्यसंयुता तस्यां रथे समारोप्य रामं मां भद्रया सह । महोत्सवं प्रवर्त्यार्थं प्रणमेत द्विजान्बहूनिति** । तिथिनक्षत्रयोगाभावे केवलं नक्षत्रमेव ग्राह्यमिति निर्णीतं ज्येष्ठाभिषेकनिर्णये ॥ ३२ ॥

आषाढशुक्लषष्ठ्यां षष्ठपंङ्कुसंज्ञकं पर्व ॥ तच्च सदाचारसिद्धम् ॥ तत्र षष्ठी उदयव्यापिनी ग्राह्या । तथैव शिष्टाचारात् ॥ ३३ ॥

आषाढशुक्लपौर्णमास्यामुदयव्यापिन्यां पर्वात्मक उत्सवः । दैवकार्ये तिथिर्ज्ञेया यस्यामभ्युदितो रविरिरिति वृद्धयाज्ञवल्क्यवाक्यात् ॥ यद्यपि चतुर्दश्यां च पूर्णिमेति युग्मवाक्ये पूर्वविद्धा गृहीता तथापि व्यासपूजादौ परविद्धाग्रहणात् । भक्तिमार्गे तथैव शिष्टाचाराच्च परविद्धैव ग्राह्या । ३४।

अथ श्रावणे मासि यस्मिन् कस्मिंश्चिच्छुभदिने हिन्दोलाऽऽन्दोलनारंभः। स च वसन्तोत्सववत्सकलदेशाचारसिद्धः। वसन्तोत्सवादौ सदाचारस्य प्रामाण्यं पूर्वमीमांसाप्रथमाध्यायतृतीयपादे स्मृतिसदाचारनिर्णये विस्तरेण प्रतिपादितम्। अथ श्रावणशुक्लतृतीया लोके मधुस्रवेति प्रसिद्धा। तस्या यद्यपि धर्मशास्त्रे गौरिसंबन्धित्वं प्रसिद्धं तथापि श्रीभागवते दशमस्कन्धद्वितीयाध्याये मायां प्रति भगवद्वाक्ये, **दुर्गेति भद्रकालीति विजया वैष्णवीति** चेत्यत्र वैष्णवी नारायणीत्यादिशब्दप्रयोगात् ॥ **यथा तरोर्मूलनिषेचनेनेति** वाक्यात् भगवत्पूजनस्य सकलतृप्तिहेतुत्वेन च तृतीयायां पर्वात्मक उत्सवो भक्तिमार्गेऽपि शिष्टाचारसिद्धः । सा च तृतीया परयुता ग्राह्येत्युक्तं निर्णयसिन्धौ ॥ ३५ ॥

अथ श्रावणशुक्लपंचमी नागपञ्चमी ॥ सा च नागपूजादौ परैवेति सामान्यनिर्णय उक्तः ॥ **श्रावणे पंचमीशुक्ला संप्रोक्ता नागपंचमी। तां परित्यज्य तु पंचम्यश्चतुर्थीसहिता** हिता इत्यादिवचनानि निर्णयसिंधौ प्रसिद्धानि ॥ ३६ ॥

अथ श्रावणशुक्लैकादश्यां पवित्रारोपणोत्सवः ॥ स च विष्णुरहस्य उक्तः । **श्रावणस्य सिते पक्षे कर्कटस्थे दिवाकरे । द्वादश्यां वासुदेवस्य पवित्रारोपणं स्मृतम् ॥ द्वादश्यां श्रवणे वापि पंचम्यामथवा द्विज । अनुकूलेषु कर्त्तव्यं पंचदश्यामथापि वा । मुख्याभावे हि सर्वत्र यावन्नोत्तिष्ठते हरिरिति** । अत्र प्रथमो द्वादशीशब्द एकादशीपर इत्यादि निर्णीतमुत्सवप्रतापे बहुबिस्तरेण ॥ एतच्च भद्रां विहाय कर्त्तव्यं गत्यंतरसंभवात् ॥ अत्र दशमीवेधस्त्याज्यः। विद्धैकादश्या आसुरीत्वश्रवणात् ॥ वेधनिर्णयश्च ग्रंथारम्भे एकादशीनिर्णये कृत इति ततोऽवधेयः ॥ पवित्रारोपणं काम्यं नित्यं च । तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ **ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्तथा स्त्री शूद्र एव च । स्वधर्मनिरताः सर्वे भक्त्या कुर्युः पवित्रकम् ॥ न करोति विधानेन पवित्रारोपणं तु यः। तस्य सांवत्सरी पूजा निष्फला मुनिसत्तम ॥ तस्माद्भक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः । वर्षे वर्षे प्रकर्त्तव्यं पवित्रारोपणं हरेरिति** ॥ ३७ ॥

अथ श्रावणपौर्णमास्यां रक्षाबन्धनोत्सवः । स च भद्रारहितायां तात्कालिकपौर्णमास्यां कार्यः । भद्रायां द्वे न कर्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा । श्रावणी नृपतिं हन्ति राष्ट्रं हन्ति च फाल्गुनीति वाक्यादिति संक्षेपः ॥ ३८ ॥

इति निर्भयरामभट्टविरचितो व्रतो-
त्सवादिनिर्णयसंग्रहः समाप्तः ॥

अथ गो. श्रीपुरुषोत्तमचरणरचित

दोलोत्सवनिर्णयः ।

फाल्गुनपौर्णमास्यां, पूर्णिमासमीप उत्तराफाल्गुन्यां वा दोलोत्सवः ॥ तदुक्तम् 'ब्रह्मपुराणे' (ज्येष्ठीप्रशंसकाध्याये) नरो दोलायितं दृष्ट्वा गोविन्दं पुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यां प्रयतो भूत्वा गोविन्दभुवनं व्रजेत्" इति । (स्कान्दे पुरुषोत्तममाहात्म्ये) तपस्ये मासि राकायां यदोत्तराफाल्गुनी भवेत् । तदा दोलोत्सवः कार्यस्तच्च श्रीपुरुषोत्तमे " फाल्गुन्यां क्रीडनं कुर्याद्दोलायां मम भूमिप, दोलायां येऽपि

पश्यन्ति दक्षिणामुखपूजितम् । ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यन्ते नात्र संशय इति। तथा तत्रैवाग्रे ॥ फाल्गुने मासि कुर्वीत दोलारोहणमुत्तमम् ॥ यत्र क्रीडति गोविन्दो लोकानुग्रहणाय वै इति। अत्राग्रे चतुर्दश्यां निशामुखे वह्न्युत्सवं प्रकुर्वीत इत्युक्त्वा प्रातर्यामे चतुर्दश्यां गोविन्दप्रतिमां शुभाम् इत्यादिना प्रत्यर्चापूजनादिकं दोलासमीपनयनम्। फलपुष्पावनम्रैश्च शाखिभिः परिकल्पिते। वृन्दावनान्तरे रम्ये मत्तभ्रमरचारिणि ॥ कोकिलारावमधुरे नानापक्षिगणाकुले । नानोपशोभारचिते कालागुरुसुधूपिते" इत्यादिना वृन्दावनकरणं, दोलायाञ्च भगवतः स्थापनं, ततः "उपवेश्याथ गोविन्दं पूजयेदुपचारकैः । वल्लवीवृन्दमध्यस्थं कदम्बतरुमूलगम् । हास्यलास्याविलासैश्च क्रीड़मानं वनान्तरे । गोपिकाभिश्च गोपालैर्लीलांदोलितयानगम् । चिन्तयित्वा जगन्नाथं विकिरेद्गन्धचूर्णकैः । सकर्पूरैः पीतरक्तशुक्लैर्दिक्षु समन्ततः । आन्दोलयेद्दोलिकायां सप्तवारञ्शनैः शनैः । त्रिरेवदोलयेद्देवं सर्वपापापनोदनम् । भक्त्यानुग्राहकं पुसां भुक्तिमुक्त्यैककारणम् । लीलाविचेष्टितं यस्य प्रथमं सहजन्तथा । अहः सद्यः क्षयकरं मूकाविद्यानिवर्तकम् । पश्यन् द्वितीयं हरति गोहत्याद्युपपातकम् । क्षयन्त्यशेषपापानि तृतीयं नात्र संशयः । इत्यादिना च प्रकारः फलं चोक्तम्। तेनायमेव प्रकारः । कालश्च

यामिन्याः पश्चिमयाम इति निश्चीयते ।। एवं श्रुति पुराणभेदेन तिथिद्वयस्योक्तत्वात् "राकायाम्" इति सामीप्यसप्तम्या च फाल्गुने राकासमीपे यदोत्तराफाल्गुनी, तदा दोलोत्सवः कार्य इति वचनव्यक्तेश्च अपररात्रिव्यापिन्यामुत्तराफाल्गुन्यां दोलोत्सवः कार्यः । न तु तिथावाग्रहःकर्त्तव्यः । नक्षत्रप्राबल्यस्य विजयदशम्यां दर्शितत्वादिति न च सामीप्यार्थे विनिगमनाविरहः। फाल्गुनचैत्रादिसंज्ञानां तत्तन्नक्षत्रयुक्तपौर्णमासीवत्ताप्रयुक्तत्वेऽपि तद्योगस्याऽनियतत्वेन यदा तदभावस्तदापि तन्मासव्यवहारो नक्षत्रस्य तिथिसामीप्यमादायैव क्रियत इति प्रकृते तद् ग्रहणे दोषाभावात् । अत एव च मासादिपदस्वसप्तमीषु न सोर्थो गृह्यत इति न कोपि शङ्कालेश इति दिक् ।।

इति नवलक्षग्रंथकर्तृगोस्वामिश्रीपुरुषोत्तमजीमहाराजकृतो दोलोत्सवनिर्णयः समाप्तः ।

१ अयमाशयः—"**कालश्चेत्यादि**" पंक्तिभिः श्रीपुरुषोत्तमचरणैर्भगवतो दोलारोहणस्य कालो निर्णीयते। तत्र पुराणवचनैः कालद्वयं प्राप्यते। पूर्णिमा चतुर्दशीच । तत्रैकं चतुर्दशीवचनं पूर्णिमायास्तु वचनद्वयम् । न चोत्तराफाल्गुन्यपि दोलाधिरोहणसमय इति शङ्क्यं, नक्षत्रस्य समयवाचकत्वाभावात् । तिथेरेव कालवाचकत्वात् '**तिथिः शरीरं देवस्येति**' वाक्यात् । नक्षत्रस्य तु पावनत्वाद् ग्राह्यत्वं '**यत्पुण्यं नक्षत्रं तद्वद्कुर्वीते**'ति श्रुतेः।अत एव पुराणवाक्ये प्राशस्त्यग्रहणाद्धेतोः'**यदोत्तराफाल्गुनी भवेत्**' इत्युक्तम् । तत्रापि '**राकाया**' मित्युक्तया पूर्णिमास-

स्कन्धस्तु न लक्ष्य एव । तेन ये केवलनक्षत्र एव दोलोत्सवं चिकीर्षन्ति ते तदनभिज्ञाः । सामीप्यार्थस्तु वचनान्तरबलात्सा चतुर्दश्या अपि संग्राह्यत्वा-द्धेतोर्गृहीतः । चतुर्दशी हि राकाया अव्यवहितसमीपे भवतीति राकावत् । किञ्च उत्तराफाल्गुनी वाक्ये फाल्गुनोमासः, राका, उत्तरा चेति त्रयं समुदितं गृह्यते । तेन फाल्गुने सति राका सम्बन्धे सति उत्तराफाल्गुनी यदि भवे-त्तर्हि प्रशस्तो दोलोत्सव इति स्फुटोऽर्थः । द्वितीयायां तु न फाल्गुनो, न राका सम्बन्धो न शास्त्रोक्ता तिथिः । तेन चैत्रस्था द्वितीया दोलोत्सवे शास्त्रविरुद्धः समयः ।

देवर्षि—रमानाथः ।

साम्प्रदायिक पुस्तकें—

श्रीमद्भागवत श्रीसुबोधिनीजी प्रथमस्कन्ध संस्कृतमें	३)
” ” द्वितीयस्कन्ध ”	२)
” ” तृतीयस्कन्ध ” प्रकाश सहित	६)
” ” दशमपूर्वार्धे तथा राजस प्रमेय प्रकरणम् ।	२॥।
” ” उत्तरार्ध ” साधन ”	१॥)
” ” ” ” फल ”	१॥)
” ” ” सात्विक प्रमेय ”	१॥)
” ” ” ” साधन ”	१॥)
” ” ” ” फल ”	१॥)
उत्सवप्रतान श्रीपुरुषोत्तमजी महाराज कृत	२।)
श्रीवल्लभदिग्विजय भाषा टीका सहित—	॥)
श्रीवल्लभदिग्विजय गुजराती भाषामें—	॥=)

श्रीनवरत्न शुद्धाद्वैतमार्तण्डस्थ भाषाटीका टिप्पणी— ।-)
कठोपनिषद्भाष्य अपूर्ण मार्तण्ड [illegible]— ॥)
शुद्धाद्वैतमार्तण्ड गुजराती भाषामें— ।)
नवरत्न भाषाटीका टिप्पणी सहित— -)
नवरत्न गुजराती भाषा सहित— -)
श्रीनाथजीकी प्राकट्यवार्ता व्रजभाषामें— ।)
श्रीनाथजीकी प्राकट्यवार्ता गुजराती भाषामें ॥)
वैष्णवोपयोगी संग्रह व्रजभाषा सहित -)
वैष्णवोपयोगी संग्रह गुजराती भाषामें -)
श्रीसर्वोत्तमस्तोत्र, संस्कृत टीकाद्वय ॥=)
" गुर्जर भाषा टीका ≡)
" व्रजभाषा टीका ≡)
कामाख्यदोष विवरण हिन्दीटीका -)
" गुजराती टीका -)
श्रीपुरुषोत्तमयोग भागवद्गीता— =)
ज्येष्ठाभिषेक— =)
मूळपूरुष— -)
साहित्य वैभवम् -)
टिप्पणी -)
श्रीनाथपञ्चाङ्ग
श्रीमद्भागवत सुबोधिनीजी द्वितीयस्कन्ध प्रथमाध्याय हिन्दी अनुवाद [illegible] =)

ठि० श्रीगोवर्द्धनपुस्तकालय अथवा श्रीविद्याविभाग ।
श्रीनाथद्वारा (मेवाड)